

In the end, based on this, it can be established that, at its inception, the family of princes Sanhushko precisely belonged to the Lithuanian-Russ socio-cultural environment, which was formed on the basis of the religious component of the Orthodox faith and Kyiv-Russ state historical continuity and heredity.

Key words: archives, genealogy, dynasty, document, researcher, historian, prince, Lyubartovichs', Olgerdovichs', genus, chronicler, Sanhushkos'.

До редакції надійшла 6.03.2018.

УДК 94(477.51):2-773 «17»

© Михайло Адабаши
(Київ)

ОСОБЛИВОСТІ ПРИРОДНОГО РУХУ НАСЕЛЕННЯ КОЗЕЛЕЦЬКОЇ ПРОТОПОПІЇ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVIII СТ. (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЕКСТРАКТІВ ВІДОМОСТЕЙ КИЇВСЬКОЇ ЄПАРХІЇ)

У статті, базуючись на даних екстрактів відомостей Київської єпархії, досліджуються особливості природного руху населення в містечках і селах Козелецької протопопії Київської єпархії у другій половині XVIII ст., наводяться дані про народжуваність, шлюби і смертність населення, аналізуються причини зміни рівня приросту населення у контексті доіндустріальної доби на теренах України.

Основною метою дослідження є введення у науковий обіг раніше неопублікованих архівних даних по зазначеному регіону та проведення їх аналізу з точки зору історичної демографії. Крім цього, особлива увага приділяється джерельній базі дослідження та стану розробки проблеми у вітчизняній історіографії. У результаті дослідження отримані конкретні дані щодо типу приросту, чисельності народжених і померлих, кількості укладених шлюбів.

Тематика статті має широкий потенціал для подальших досліджень, як суто в історико-демографічному і регіональному напрямках, так і загалом для вивчення української історії XVIII ст.

Ключові слова: історична демографія, Київський полк, Козелецька протопопія, Київська єпархія, природний рух населення, статево-вікова структура.

Застосування методів історичної демографії при вивченні минулого людства допомагає глибше розкрити як окремі аспекти соціальної та структурної еволюції народонаселення, так і відкрити невідомі донині моменти в історії суспільства. Дослідження подібного плану дають можливість проаналізувати ті процеси, що раніше не були у центрі уваги істориків, виявити закономірності, які не були помітні при вивченні суто політичної чи економічної складової. Звісно, при спробах реконструкції народжуваності, смертності, шлюбів та інших демографічних процесів у доіндустріальну добу на теренах сучасної України, дослідники об'єктивно зіштовхуються з проблемами неповноти чи суперечливості джерел, сумнівності наявних даних. Все ж, масиву наявної в архівах інформації достатньо не для одного дослідження подібного роду, тому напевно логічно вивчати демографічні особливості окремих регіонів, а вже потім намагатися відтворити загальну демографічну картину минулого. Оскільки матеріали відомостей Київської єпархії другої половини XVIII ст. надають дані за окремо взятими протопопіями, то для проведення демографічного аналізу того чи іншого регіону простіше взяти за основу саме їх.

Козелецька протопопія була типовою для свого часу, в адміністративно-політичному плані повністю займала території Козелецької, Бобровицької, Моровської, частково Остерської та Новосівської сотень Київського полку [16, с. 41–42] (територіально нині це здебільшого Чернігівська область, частково Київщина), всього містила 61 церковний прихід і за своїми характеристиками може бути названа типовою для тогочасного Лівобережжя України. Отже, історико-демографічне дослідження населених пунктів, що перебували у складі Козелецької протопопії, може доповнити наші знання як про конкретно взятий регіон, так і зробити окремі висновки про існуючі тенденції у процесах зміни народонаселення всієї Гетьманщини.

Якщо говорити про наявні дослідження подібної тематики, то, насамперед, слід зауважити, що в історичній демографії умовно можна виділити 3 напрямки історико-демографічних досліджень: 1) реконструкція історичної динаміки населення; 2) аналіз історичної еволюції демографічного процесу (історія народжуваності, смертності, шлюбності тощо), проблематика зміни типів відтворення населення; 3) вивчення ролі демографічного чинника в історії

(соціальна регуляція відтворення населення з найдавніших часів до сучасної демографічної політики). У ХХ ст. найбільш помітний внесок в історико-демографічні студії внесли французькі вчені. Значну частину їх можна віднести до другого напрямку (аналіз історичної еволюції демографічного процесу). Класичними є праці французького вченого Фернана Броделя «Що таке Франція?» [3] та «Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм» [2] – автор намагався розглянути історію Франції у світлі різноманітних наук про людину, у тому числі історичної демографії [3, с. 7]. За Ф. Броделем динаміка населення свідчить про прогрес у суспільстві (або його відсутність), тому ми можемо простежити пряму кореляцію між економічним розвитком та змінами чисельності населення, демографічної поведінки. Розвиваючи ідеї Ф. Броделя французькі історики-демографи школи «Анналів» Луї Анрі та Алан Блюм згодом розробили спеціальні методики демографічного аналізу, представлені в монографії «Методика аналізу в історичній демографії» [1]. Іншим, відмінним від броделівського, прикладом узагальнюючого підходу до вивчення функціонування соціуму та його аналізу є масштабне дослідження російського історика Бориса Міронова «Соціальна історія Росії періоду імперії» [13]. Зазначена монографія корисна і тому, що дослідження охоплюють і українські землі, що входили до складу Російської імперії.

В радянську добу міграційні процеси, чисельність і особливості розміщення населення України у ХVІІІ ст. досліджували Володимир Кабузан [9] та Арнольд Перковський (останній займався підрахунком чисельності мешканців регіону, вивчав населеність дворів, структуру й склад сім'ї, а також структуру населення регіону) [14].

Що стосується сучасних українських студій, то, по-перше, слід згадати комплексну монографію українського історика Юрія Волошина «Розкольницькі слободи на території Північної Гетьманщини у ХVІІІ ст.» [4], яка присвячена сільському населенню Стародубського полку і вивчає його демографічні характеристики, сім'ю, домогосподарства; смертність в Гетьманщині, у тому числі її сезонність, статевовікові параметри, основні чинники досліджує Олена Замура [8]. Демографічні характеристики козацького населення Чернігівського полку в ХVІІІ ст. з'ясовує Дмитро Казіміров [10], особливості сімейної організації на теренах Гетьманщини вивчаються Олександром Сакалом [17; 18], Іриною Петренко [15], Віталієм Дмитренком [5; 6; 7] та Ігорем Сердюком, який у своїй монографії та до-

стичних до неї статтях дослідив у тому числі проблему достовірності наведених даних, які могли спотворюватися, як свідомо, так і через неточне знання власного віку [19; 20].

Таким чином, очевидно, що незважаючи на певні розвідки, комплексних досліджень демографічної історії сотень Київського полку, зокрема, тих, чия територія співпадала з Козелецькою протопопією, проведено не було, що відкриває можливість для нових напрацювань. Сучасна історична наука має готові й апробовані методологічні розробки вирішення історико-демографічних проблем, наявні праці як загального, так і більш конкретного спрямування. При цьому вітчизняний історик сьогодні має всі можливості користуватися значним обсягом інформації («числового») конкретного характеру (коефіцієнти, підрахунки тощо) для порівняння результатів своєї роботи та знайти оптимальні з можливими варіаціями тлумачень отриманих даних.

Однією з основних складностей подібних досліджень є проблема наявності та повноти джерельної бази. Для демографічних студій першочергову роль відіграють джерела статистично-облікового та статистично-описового характеру, зокрема метричні та переписні книги, сповідні розписи, матеріали ревізького обліку тощо. Треба зауважити, що зазвичай подібні документи у ХVІІІ ст. склалися для двох основних цілей: військово-постачальної (треба було заздалегідь знати військовий потенціал козацьких полків і сотень) та заради ефективного оподаткування окремих станів населення. Деяко окреме місце у цьому комплексі джерел займають екстракти церковних відомостей Козелецької протопопії, що в основному містять дані народжуваності, шлюбів та смертності населення (в тому числі дитячої). Зараз ці матеріали знаходяться серед матеріалів фонду № 127 Центрального державного історичного архіву України у м. Києві, тобто, у фонді Київської духовної консисторії. Треба зазначити, що Київська духовна консисторія (у 1789–1832 рр. – дикастерія) виконувала функції вищого колегіального органу Київської митрополії. До її функцій входили захист і поширення православ'я, нагляд за порядком богослужіння у храмах, контроль за діяльністю духовенства, станом парафій і монастирів, освячення нових церков, висвячення священників, здійснення суду над особами духовного звання і мирянами, розгляд справ про перехід осіб різного віровизнання у православ'я, сімейно-шлюбних справ тощо. Таким чином, фонди Київської духовної консисторії можуть слугува-

ти цінним джерелом не лише для досліджень у галузі церковної історії, а і для історико-демографічних студій.

Найбільш повними із віднайдених відомостей Київської єпархії є метричні відомості за 1778 р., вміщені на 58 арк. [21]. На аркушах 13–14 вміщені відомості про народжених, одружених і померлих за 1778 р. у Козелецькій протопопії. Окрім цього, в екстрактах і відомостях зроблене ранжирування померлих чоловічої статі по віку, що дозволяє підтвердити наступні факти: по-перше, високий процент дитячої смертності; по-друге, переважання серед померлих людей з круглими датами народження, так званих «ювілярів».

Взагалі, проблема людей, які начебто померли у рік свого ювілею, є типовою для історико-демографічних досліджень, присвячених XVIII ст. І. Сердюк у своїх дослідженнях зазначав, що при роботі з матеріалами впадає в око аномально велика кількість людей, яким на момент перепису виповнилася кругла дата [19]. Їхня частка серед населення, на його думку, не повинна перевищувати 9%. Ймовірно, що впродовж життя частина людей забувала свій точний вік, округлюючи його. Перевірити це припущення можна, визначивши частку «ювілярів» в окремих десятирічних вікових групах.

Наприклад, на 70-річний віковий проміжок доводиться 7 круглих дат (10, 20, 30, 40, 50, 60, 70 років), тобто 10% від усіх можливих. За нормальних умов існування біологічної популяції з віком її чисельність поступово скорочується. Так, унаслідок природної смертності чисельність осіб, яким виповнилося 10 років, повинна бути меншою, ніж тих, кому було 9 років, дев'ятирічних, у свою чергу, менше, ніж тих, кому було 8 років, і так далі. Тому нормальна частка «ювілярів» припускається в межах 9%. Округлення щодо дітей такого віку були не частими, але могли застосовуватися тоді, коли дитина була сиротою і не знала обставин свого народження.

Цікаво, що Козелецька протопопія все ж менш підпала під тенденцію записувати людям дані смерті в ювілейні роки, ніж, наприклад, Верхньокіївська та Києво-Печерська протопопії. Так, у останній з 388 померлих чоловіків 64 мали вік 10, 20, 30, 40, 50, 60, 70, 80. Одна людина була відмічена померлою у 100 років. Таким чином, ми отримуємо показник у 16,5% «ювілярів», що значно перевищує природньо правдоподібну чисельність. У той же час у Козелецькій протопопії маємо лише 64 померлих ювілярів серед 818 чоловіків [21, арк. 13], тобто

трохи більше 8%, що виглядає природнім і у порівнянні з сучасними даними. На жаль, на даний момент не існує пояснення, чому в одних протопопіях показники настільки різняться від інших.

Що стосується максимального віку смерті, то у екстрактах Київської єпархії за 1778 р. є згадка про чоловіка, померлого у віці 103 років, це виняток з правил, окрім нього в усій Київській єпархії за цей же рік згадано лише 5 чоловік, що померли у віці 100 років і лише один з них був записаний як прихожанин Козелецької протопопії [21, арк. 13].

Показники смертності засвідчують плавне її зростання за віковими категоріями. У чоловіків коефіцієнт різко зростає з 50-ти, про жінок за даними екстрактів відомостей Київської єпархії судити важко, оскільки їх вік на момент смерті не фіксувався.

Іншим ключовим показником, крім смертності, є народжуваність, що також фіксувалася у екстрактах відомостей, чия загальна статистика може надати досить повні свідчення про загальну кількість новонароджених. Зазвичай, коефіцієнт народжуваності можна більш-менш точно обчислити, якщо знати хоча б приблизну кількість мешканців села чи містечка. Якщо у джерелах про кількість мешканців не сказано, то можна спробувати оцінити їхню чисельність за дотичними даними, за чисельністю дворів, загальними описами тощо. Знаючи показники народжуваності і смертності, можна обчислити природній приріст населення.

Так, за екстрактом вотчини Києво-Видубицького монастиря за 1757 р. можна побачити, що в с. Ярославці зафіксовано 42 народжених (30 – чоловічої, 12 – жіночої статі), 8 вінчань, 48 померлих (23 – чоловічої, 25 – жіночої статі) [22, арк. 1]. У 1778 р. у Ярославці було вже 85 народжених (39 хлопців, 46 дівчат), укладено 21 шлюб, померло 34 людини (18 чоловіків, 19 жінок) [21, арк. 13 зв.].

Екстракт з відомостей Київської єпархії Козелецької протопопії 1778 р. подає відомості, що у приході Успенському Марковецькому, тобто у приході церкви Успіння Богоматері села Марківці за 1778 р. народилося 11 хлопчиків і 15 дівчат, вінчалися у церкві законним шлюбом 11 пар, а пішло у небуття 4 чоловіки і 9 жінок. Статистичні дані показують, що народжуваність – 26 осіб, переважала над смертністю – 16 осіб. У Данівці у тому ж 1778 р. на 42 новонароджених припадала 21 померла душа [21, арк. 13 зв.].

У Бобровиці 70 народжених (34 хлопців, 36 дівчат), 35 шлюбів, 69 померлих (29 чолові-

ків, 40 жінок). Тобто приріст за рік склав усього-на-всього одну людину. У Заворичах було 32 народжених (15 хлопців, 17 дівчат), 7 шлюбів, 26 померлих (16 чоловіків, 10 жінок) [21, арк. 13 зв].

Рудківка мала наступні дані: 64 народжених (по 32 хлопців і дівчат), 20 шлюбів, 38 померлих (22 чоловіків, 16 жінок). У Браниці – 65 народжених (32 хлопців, 33 дівчат), 9 шлюбів, 26 померлих (16 чоловіків, 10 жінок). У Мосищах було 29 народжених (10 хлопців, 19 дівчат), 13 шлюбів, 14 померлих (9 чоловіків, 5 жінок) [21, арк. 13 зв].

У самому Козельці показники були змішаними. Всього на центр протопопії припадало шість приходів: у Предтеченському співвідношення народжених і померлих було 23 до 54, у Преображенському – 31 до 41, у Рождественсько-Богородичному – 54 до 46, у Троїцькому – 45 до 35, у Вознесенському – 45 до 36, у Предтеченському Нікольському – 46 до 48 [21, арк. 13]. Загалом отримуємо 244 народжених і 260 померлих, тобто в найбільшому містечку протопопії смертність в 1778 р. перевищувала народжуваність.

Загалом у приходах Козелецької протопопії у 1778 р. народилося 2495 осіб, з них 1272 чоловічої статі, 1223 – жіночої. Померло 1655 осіб, з них 828 чоловічої статі, 824 – жіночої. Таким чином, народжуваність перевищувала смертність приблизно в 1,5 рази, при чому статевая кореляція у підсумку незначна, що свідчить про рівномірність розподілу населення обох статей. Тип приросту населення, за якого народжуваність перевищує смертність у 1,5 рази, називається прогресивним, для нього характерне переважання молодих вікових груп, статево-вікова піраміда має форму конуса, що звужується догори.

Чому ж для показників народжуваності і смертності в окремих населених пунктах згідно даним екстрактів відомостей Київської єпархії характерні настільки великі коливання? Можна припустити, що приріст населення у XVIII ст. сильно залежав від кліматичних чинників. Наприклад, відомо, що у 1764–1765 рр. на території Гетьманщини зафіксовано значні нальоти сарани [20, с. 104], а у 1766 р. відбулася посуха, що спричинило нестачу продуктів харчування, недоїдання й зрештою призвело до падіння рівня народження дітей у 1765–1766 рр. Логічною видається версія, що подібні екзогенні чинники впливали і на річні коливання народжуваності у приходах Козелецької протопопії, тобто, загалом високий природній приріст населення залежав від природних чинників і міг значно змінюватися у відповідності до них.

Ще одним моментом, на який слід звернути увагу, є показник дитячої смертності. З точки зору шансів на смерть п'ятирічний вік в історичній демографії вважається певним рубежем, адже узагальнені підрахунки демонструють різке зменшення рівня смертності по досягненні окремих вікових рубежів (це явище дістало назву «парадокс дитячої смертності»). Високий рівень дитячої смертності підштовхнув демографів до створення методики визначення вірогідності доживання малолітніх дітей до п'ятирічного віку. Наприклад, за підрахунками Олени Замури, для містечка Сорочинці другої половини XVIII ст. з 1000 охрещених дітей такі шанси мали лише 420 [8]. Ще важливішим рубежем може вважатися 1-річний вік, у зв'язку з ним побутує поняття «неонатальна смертність» (або ж смертність новонароджених), яке позначає смертність дітей щойно від народження до 28-денного віку.

Проблема неонатальної смертності змушує задуматися про значний пласт дитячої смертності, не зафіксований в обліковій документації. Навіть метрична книга фіксує акт хрещення, а не народження, тож між цими подіями проходив певний час (мінімум тиждень), за який частина дітей могла померти. У щоденнику священників Кирнецьких (1780-ті рр.), є записи про виняткові хрещення в день народження «ради опасности страха смертного» [5, с. 142–143].

Отже, проблема визначення точного коефіцієнту дитячої смертності існує, але наявні дані дозволяють небезпідставно стверджувати, що у приходах Козелецької протопопії вона перебувала на показнику близько 230 смертей до 1 року на 1000 народжень (проблема знову ж таки полягає у тому, що вік смерті фіксується лише для представників чоловічої статі, тому можна лише допустити, що смертність жінок була аналогічною, всього ж у 1778 р. у Козелецькій протопії серед 818 померлих чоловіків було 188 померлих у віці до одного року, ще 148 померли у віці 2–4 років).

Екстракти відомостей Київської єпархії є джерелом, потенціал якого для досліджень в галузі історичної демографії використаний несповна, тож на даний момент історики мають широке поле для досліджень в галузі демографії доіндустріального суспільства на теренах України. Незначний за обсягом аналіз наведених даних дозволяє зробити попередні висновки про прогресивний тип відтворення населення у приходах Козелецької протопопії в останню третину XVIII ст., зокрема, визначити факт переважання народжуваності над смертністю в окремо взятий 1778 р. у 1,5 рази.

Крім цього, на основі даного джерела можна чітко побачити нерівномірність між природнім приростом населення в окремих населених пунктах, що могло бути наслідком як внутрішніх соціальних (ендогенних), так і кліматичних, природних (екзогенних) чинників. Звісно, до даних подібних джерел слід ставитися обережно, прикладом може бути часто завищена чисельність померлих «ювілярів», або ж дані дитячої смертності, яка не завжди могла чітко

фіксуватися. Втім, у цілому, можна спробувати реконструювати історико-демографічні дані обраного регіону, особливо якщо порівнювати наявні дані за різні роки, а також дані, отримані з інших джерел, в яких йдеться мова про чисельність, статевий і соціальний склад населення. І саме тому не має сумнівів, що історико-демографічні студії мають широкі перспективи щодо подальшого вивчення населення України в ранньомодерну добу.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Анри Л. Методика анализа в исторической демографии / Л. Анри, А. Блюм / Пер. с франц. С. Хока и Ю. Егоровой. – М.: РГГУ, 1997. – 207 с.
2. Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV–XVIII ст. – Т. 1. Структура повсякденності: можливе і неможливе / Ф. Бродель / Пер. з франц. Г. Філіпчук. – К.: Основи, 1995. – 543 с.
3. Бродель Ф. Что такое Франция? (в 2 кн.). – Кн. 2. Люди и вещи. – Ч. 1. Численность народонаселения и её колебания на протяжении веков / Ф. Бродель / Пер. С.Н. Зенкина, В.А. Мильчиной. – М.: Изд-во им. Сабашниковых, 1995. – 244 с.
4. Волошин Ю.В. Розкольницькі слободи на території Північної Гетьманщини у XVIII ст. (історико-демографічний аспект) / Ю.В. Волошин. – Полтава: АСМІ, 2005. – 312 с.
5. Дмитренко В. Парафіяльне духовенство Пирятинської та Баришівської протопопій на середину XVIII століття: спроба порівняльного історико-демографічного аналізу за матеріалами сповідних розписів / В. Дмитренко // Краєзнавство. – 2011. – № 1. – С. 139–143.
6. Дмитренко В. Сім'ї парафіяльного духовенства другої половини XVIII століття – спроба історико-демографічного аналізу за матеріалами сповідних розписів Пирятинської протопопії Київської єпархії / В. Дмитренко // Краєзнавство. – 2009. – № 3–4. – С. 202–207.
7. Дмитренко В. Шлюб і сім'я у середовищі парафіяльного духовенства другої половини XVIII ст.: спроба аналізу за матеріалами сповідних розписів (на прикладі парохів Пирятинської протопопії) / В. Дмитренко // Краєзнавство. – 2009. – №1–2. – С. 181–188.
8. Замура О. Смертність у природному русі населення містечка Сорочинці у XVIII ст. / О. Замура // Краєзнавство. – 2009. – № 3–4. – С. 207–213.
9. Кабузан В. Чисельність українського населення на території Росії за ревізіями 1732 і 1763 років / В. Кабузан // Український історичний журнал. – 1960. – № 6. – С. 161–164.
10. Казіміров Д. Менська сотня Чернігівського полку за Переписними книгами 1666 р. / Д. Казіміров // Сіверянський літопис. – 2010. – № 6. – С. 20–29.
11. Маслійчук В. Дітозгубництво на Лівобережній та Слобідській Україні у другій половині XVIII ст. / В. Маслійчук. – Харків: Харківський приватний музей міської садиби, 2008. – 128 с.
12. Маслійчук В. Про «батьківство» і «материнство» на Лівобережній Україні другої половини XVIII ст. / В. Маслійчук // Народна творчість та етнографія. – 2008. – № 5. – С. 21–26.
13. Миронов Б. Социальная история России периода империи. (XVIII – нач. XIX вв.): В 2-х т. / Б. Миронов. – СПб.: изд. Дм. Буланин, 2003. – Т. 2. – 3-е изд. испр., доп. – 584 с.
14. Перковський А. Українське населення в 60–70-х роках XVIII ст. / А. Перковский // Український історичний журнал. – 1968. – № 1. – С. 107–111.
15. Петренко І. Шлюбно-сімейні відносини українців у другій половині XVIII ст.: Монографія / І. Петренко. – Полтава: РВВ ПУСКУ, 2009. – 119 с.
16. Прокоп'юк О.Б. Київська митрополія: топографія посвят. Реконструкція реєстру храмів за відомостями про церковнослужителів (1780–1783). / О.Б. Прокоп'юк. – К.: ДП «НВЦ «Пріоритети», 2012. – 208 с.
17. Сакало О. Структура сім'ї на території Гетьманщини середини XVIII століття (на прикладі села Карпилівка Яблунівської сотні Лубенського полку) / О. Сакало // Історичні записки: Зб. наук. праць. – Луганськ, 2008. – Вип. 18. – С. 177–187.
18. Сакало О. Типологія домогосподарств селян Лівобережжя в другій половині XVIII ст.: на прикладі села Нехристівки Курїнської сотні Лубенського полку / О. Сакало // Український селянин. – Черкаси, 2008. – Вип. 11. – С. 211–213.
19. Сердюк І. Особливості відображення вікових категорій населення Лівобережної України в Румянцевському описі Малоросії / І. Сердюк // Вісник Черкаського університету. Сер. «Історичні науки». – Черкаси, 2008. – Вип. 133–134. – С. 55–62.

20. Сердюк І. Полкових городів обивателі: історико-демографічна характеристика міського населення Гетьманщини другої половини XVIII ст. / І. Сердюк. – Полтава: ТОВ «АСМІ», 2011. – 304 с.
21. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДАК). – Ф. 127. – Оп. 1014. – Спр. 65. – 58 арк.
22. ЦДАК України. – Ф. 130. – Оп. 2. – Спр. 148. – 1 арк.

REFERENCES

1. Anri L. Metodika analiza v istoricheskoy demografii / L. Anri, A. Blyum // Per. s frants. S. Khoka i Yu. Yegorovoy – M.: RGGU, 1997. – 207 s.
2. Brodel F. Materialna tsyvilizatsiia, ekonomika i kapitalizm, XV–XVIII st. – T.1. Struktura povsiakdennosti: mozhlyve i nemozhlyve / F. Brodel // Per. z frants. H. Filipchuk. – K.: Osnovy, 1995. – 543 s.
3. Brodel F. Chto takoye Frantsiya? (v 2 kn.). – Kn. 2. Lyudi i veshchi. – Ch. 1. Chislennost narodonaseleniya i eyo kolebaniya na protyazhenii vekov. / F. Brodel / Per. S.N. Zenkina, V.A. Milchinoy. – M.: Izd-vo im. Sabashnikovoykh, 1995. – 244 s.
4. Voloshyn Yu.V. Rozkolnytski slobody na terytorii Pivnichnoi Hetmanshchyny u XVIII st. (istoryko-demohrafichnyi aspekt) / Yu.V. Voloshyn. – Poltava: ASMI, 2005. – 312 s.
5. Dmytrenko V. Parafialne dukhovenstvo Pyriatynskoi ta Baryshivskoi protopopii na seredynu XVIII stolittia: sproba porivnialnoho istoryko-demohrafichnoho analizu za materialamy spovidnykh rozpysiv / V. Dmytrenko // Kraieznavstvo. – 2011. – № 1. – S. 139–143.
6. Dmytrenko V. Sim'ia parafialnoho dukhovenstva druhoi polovyny XVIII stolittia – sproba istoryko-demohrafichnoho analizu za materialamy spovidnykh rozpysiv Pyriatynskoi protopopii Kyivskoi yeparkhii / V. Dmytrenko // Kraieznavstvo. – 2009. – № 3–4. – S. 202–207.
7. Dmytrenko V. Shliub i sim'ia u seredovyshchi parafialnoho dukhovenstva druhoi polovyny XVIII st.: sproba analizu za materialamy spovidnykh rozpysiv (na prykladi parokhiv Pyriatynskoi protopopii) / V. Dmytrenko // Kraieznavstvo. – № 1–2. – S. 181–188.
8. Zamura O. Smertnist u pryrodnomu rusi naseleння mistechka Sorochyntsi u KhVIII st. / O. Zamura // Kraieznavstvo. – 2009. – № 3–4. – S. 207–213.
9. Kabuzan V. Chyselnist ukrainskoho naseleння na terytorii Rosii za reviziiamy 1732 i 1763 rokiv / V. Kabuzan // Ukrainskyi istorychnyi zhurnal. – 1960. – № 6. – S. 161–164.
10. Kazimirov D. Menska sotnia Chernihivskoho polku za Perepysnymy knyhamy 1666 r. / D. Kazimirov // Siverianskyi litopys. – 2010. – № 6. – S. 20–29.
11. Masliichuk V. Ditozghubnytstvo na Livoberezhnii ta Slobidskii Ukraini u druhoi polovyni XVIII st. / V. Masliichuk. – Kharkiv: Kharkivskyi pryvatnyi muzei miskoi sadyby, 2008. – 128 s.
12. Masliichuk V. Pro «batkivstvo» i «materynstvo» na Livoberezhnii Ukraini druhoi polovyny XVIII st. / V. Masliichuk // Narodna tvorchist ta etnohrafia. – 2008. – № 5. – S. 21–26.
13. Mironov B. Sotsialnaya istoriya Rossii perioda imperii. (XVIII – nach. XIX vv.): V 2-kh t. / B. Mironov. – SPb.: izd. Dm. Bulanin, 2003. – T. 2 – 3-e izd. ispr., dop. – 584 s.
14. Perkovskiy A. Ukrainske naseleння v 60–70-kh rokakh XVIII st. / A. Perkovskiy // Ukrainskyi istorychnyi zhurnal. – 1968. – № 1. – S. 107–111.
15. Petrenko I. Shliubno-simeini vidnosyny ukraintsev u druhoi polovyni XVIII st.: Monohrafia / I. Petrenko. – Poltava: RVV PUSKU, 2009. – 119 s.
16. Prokop'iuk O.B. Kyivska mytropoliia: topohrafia posviat. Rekonstruktsiia reiestru khramiv za vidomostiamy pro tserkovnosluzhyteliv (1780–1783). / O.B. Prokop'iuk. – K.: DP «NVTs «Prioritytety», 2012. – 208 s.
17. Sakalo O. Struktura sim'ia na terytorii Hetmanshchyny seredyny XVIII stolittia (na prykladi sela Karpylivka Yablunivskoi sotni Lubenskoho polku) / O. Sakalo // Istorychni zapysky: Zb. nauk. prats. – Luhansk, 2008. – Vyp. 18. – S. 177–187.
18. Sakalo O. Typolohiia domohospodarstv selian Livoberezhzhia v druhoi polovyni XVIII st.: na prykladi sela Nekhrystivky Kurinskoi sotni Lubenskoho polku / O. Sakalo // Ukrainskyi selianyn. – Cherkasy, 2008. – Vyp. 11. – S. 211–213.
19. Serdiuk I. Osoblyvosti vidobrazhennia vikovykh katehori naseleння Livoberezhnoi Ukrainy v Rumiantsevskomu opysi Malorosii / I. Serdiuk // Visnyk Cherkaskoho universytetu. Ser. «Istorychni nauky». – Cherkasy, 2008. – Vyp. 133–134. – S. 55–62.
20. Serdiuk I. Polkovykh horodov obyvateli: istoryko-demohrafichna kharakterystyka miskoho naseleння Hetmanshchyny druhoi polovyny KhVIII st. / I. Serdiuk. – Poltava: ТОВ «АСМІ», 2011. – 304 с.

21. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Kyiv (dali – TsDIAK). – F. 127. – Op. 1014. – Spr. 65. – 58 ark.
22. TsDIAK Ukrainy. – F. 130. – Op. 2. – Spr. 148. – 1 ark.

© *Михаил Адабаши*
(Киев)

ОСОБЕННОСТИ ЕСТЕСТВЕННОГО ДВИЖЕНИЯ НАСЕЛЕНИЯ КОЗЕЛЕЦКОЙ ПРОТОПОПИИ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XVIII СТ. (ПО МАТЕРИАЛАМ ЭКСТРАКТОВ ВЕДОМОСТЕЙ КИЕВСКОЙ ЕПАРХИИ)

В статье, основываясь на данных экстрактов ведомостей Киевской епархии, исследуются особенности естественного движения населения в городах и сёлах Козелецкой протопопии Киевской епархии во второй половине XVIII в., приводятся данные о рождаемости, браках и смертности населения, анализируются причины изменения уровня прироста населения в контексте доиндустриальной эпохи на территории Украины.

Основной целью исследования было введение в научный оборот ранее неопубликованных архивных данных по указанному региону и проведение их анализа с точки зрения исторической демографии. Кроме этого, особое внимание уделяется источниковедческой базе исследования и состоянию разработки проблемы в отечественной историографии. В результате исследования были получены конкретные данные о типе прироста, численности родившихся и умерших, количестве заключенных браков.

Тематика статьи имеет широкий потенциал для дальнейших исследований как сугубо в историко-демографическом и региональном направлении, так и в целом для изучения украинской истории XVIII в.

Ключевые слова: историческая демография, Киевский полк, Козелецкая протопопия, Киевская епархия, естественное движение населения, половозрастная структура.

© *Mykhailo Adabash*
(Kyiv)

FEATURES OF NATURAL MOVEMENT OF THE POPULATION OF KOZELETSKA PROTOTOPIYA IN THE SECOND HALF OF THE XVIII ST. (BASED ON THE MATERIALS OF EXTRACTS OF STATEMENTS OF THE KYIVAN DIOCESE)

In the article, the features of the natural movement of the population in the towns and villages of the Kozeletska protopopiya of the Kyiv Orthodox Diocese in the second half of the XVIII century are explored, based on the data of the extracts of the statements from the Kyiv Orthodox Diocese. Also data on fertility, marriage and mortality of the local population are presented, the reasons for the change the level of population growth in the context of the pre-industrial era in the territory of Ukraine are analyzed.

The main goal of the research is the introduction into scientific circulation previously unpublished archival data on the specified region and their analysis in terms of historical demography. In addition, special attention is paid to the source base of the research and the condition of problem development in the foreign and national historiography.

As a result of the study, specific data were obtained on the type of growth, the number of births and deaths, and the number of marriages. For example, the fact of the progressive type of population growth in the Kozeletska protopopiya was determined, in 1778 the birth rate exceeded the death rate by one and a half times. In addition, on the basis of on the data of the extracts of the statements, reseachers can clearly see the unevenness between the natural increase in the population in certain settlements, which could be a consequence of both internal social (endogenous) and climatic, natural (exogenous) factors.

The subject matter of the article has a wide potential for further research, both purely in the study of historical demography and the study of regional areas, and in general for the study of Ukrainian history in the eighteenth century. Historians can try to reconstruct the historical and demographic data of the chosen region, especially if we compare the available data for different years, as well as data from other sources, which refer to the size, gender and social composition of the population. And this is why there is no doubt that historical demographic researches have broad prospects for further studying the Ukrainian population in the early modern era.

Key words: historical demography, Kyiv Cossack Regiment, Kozeletska protopopiya, Kyiv Orthodox Diocese, natural movement of population, gender-age structure.

До редакції надійшла 23.04.2018.

**ДІЯЛЬНІСТЬ СТУДЕНТСЬКОГО ГУРТКА Т. ФЛОРИНСЬКОГО
В УНІВЕРСИТЕТІ СВ. ВОЛОДИМИРА НА ПОЧ. ХХ СТ.**

Відображено історію становлення та функціонування студентського наукового гуртка для занять слов'язознавством під керівництвом декана історико-філологічного факультету Т. Флоринського. Методологічну основу публікації склали історичний та діалектичний методи дослідження.

З'ясовано, що на початку ХХ ст. в українських університетах на території Російської імперії за ініціативи викладачів та студентів створюються наукові гуртки, що мали на меті сприяти розумовому, моральному та естетичному розвитку студентської молоді. Проте, робота студентських наукових гуртків зводилась до копіювання методики проведення звичайних практичних занять і була поставлена під повний контроль університетського керівництва.

Встановлено, що в Університеті св. Володимира одним із перших свою роботу розпочав гурток під керівництвом професора Т. Флоринського з вивчення проблем славістики. Визначено, що впродовж 1902–1904 навчальних років було проведено 38 засідань гуртка, де обговорено 18 студентських рефератів. Аналіз цих праць показав, що роботу гуртка спрямовано не лише на розвиток славістики в Російській імперії, а й на формування шовіністичної російської свідомості серед київських студентів, про це свідчить зміст деяких рефератів. Взагалі робота гуртка зводилась до підготовки рефератів із обраної тематики, їх обговорення на засіданнях, знайомства із інформацією про останні наукові здобутки у галузі славістики, а також вивчення першоджерел.

Доведено, що під керівництвом професора Т. Флоринського науковий шлях розпочинали такі відомі в подальшому вчені, громадські та церковні діячі, як І. Огієнко, о. М. Стельмашенко, Ф. Синькевич і, можливо, Г. Максимович.

Ключові слова: студентський науковий гурток, реферати, славістика, студенти, засідання.

В сучасних українських університетах набуває популярності традиція створювати різноманітні студентські гуртки наукового, культурницького, спортивного спрямування. Однак, при розробці статуту гуртка, визначенні методологічних засад його діяльності, необхідно враховувати вітчизняний історичний досвід. Адже, історія створення студентських організацій в Україні сягає першої половини ХІХ ст., тоді як масового характеру набуває на початку ХХ ст., коли за ініціативи викладачів та студентів у вищих навчальних закладах країни починає роботу ціла низка наукових товариств, на базі яких формуються наукові школи. Діяльність гуртків не лише сприяла покращенню фахової підготовки майбутніх спеціалістів, а й допомагала викладачам визначати серед маси студентів найкращих, котрі в подальшому проявили себе на науковому поприщі.

Історіографічний аналіз засвідчив, що проблема функціонування студентського гуртка для занять слов'язознавством під керівництвом Т. Флоринського ще не стала предметом комплексного дослідження. Окремі аспекти діяльності студентських гуртків в українських університетах на початку ХХ ст. висвітлено у роботах Н. Левицької [7], Г. Кловак [5], Ю. Калінцева [4] та ін. Значна кількість праць присвячена аналізу наукового доробку керівника

гуртка Т. Флоринському, а саме дослідження О. Паламарчука та О. Чмиря [9], О. Дзюби-Погребняк [3], В. Чеканова [13]. Проте, поза увагою дослідників залишилось питання становлення та діяльності студентського гуртка під головуванням професора Т. Флоринського.

На початку ХХ ст. в університетах Російської імперії спостерігається пошкваллення студентського наукового життя. Впродовж декількох років у стінах українських вищих навчальних закладів створено цілу низку студентських наукових гуртків, а саме: економічний гурток під керівництвом професора Левицького (1900 р.), філософсько-богословський гурток професора Буткевича (1901 р.) у Харківському університеті; студентський гурток для занять слов'язознавством на чолі з професором Т. Флоринським (1902 р.), Історико-етнографічний студентський гурток професора М. Довнар-Запольського (1902 р.), студентський природничо-історичний гурток професора О. Северцева (1902 р.), Семінарій російської філології під головуванням професора В. Перетца (1907 р.) в Київському університеті св. Володимира; Соціально-філософський гурток студентів у Новоросійському університеті (1906 р.). І це не повний перелік студентських наукових товариств, що активно функціонували у вищих навчальних закладах України на початку ХХ ст.